

Arsen Duplančić

KAMENA KUSTODIJA IZ CRKVE SV. ANDRIJE DE FENESTRIS U SPLITU

UDK: 726.591 (497.5 Split)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1. XI. 1995.

Arsen Duplančić
Arheološki muzej
21000 Split, HR
Zrinsko-Frankopanska 25

U članku se objavljuje kameno svetohranište koje se čuva u splitskome Arheološkom muzeju, a potječe iz crkve sv. Andrije de Fenestris. Ta crkva se nalazila uz južno pročelje Dioklecijanove palače, zapadno od samostana sv. Klare. Kustodija pripada renesansnome stilu, a datira se u kraj XV. stoljeća.

U splitskome Arheološkom muzeju čuvaju se dva kamena svetohraništa. Jedno potječe iz crkve sv. Ivana Krstitelja u Trogiru i već je ušlo u stručnu literaturu.¹⁾ Drugo je, međutim, ostalo neobjavljeno. Budući da je to novovjeki spomenik, nema ga u inventarnim knjigama, ali njegovo podrijetlo otkriva arhiv Muzeja. Dopisom br. 336 od 30. XII. 1926. ravnateljstvo Muzeja potvrđuje "da je primilo od Općinskoga Upraviteljstva u Splitu dotično od god. inženira Manole upravitelja radnja u Severovoj ulici (Graske tople kupelji) jedan zidni tabernakul iz XVII vijeka izvađen iz zida zgrade općinske u Severovoj ulici".²⁾ Među računima za 1926. nalazi se pak potvrda o isplati 80 dinara Anti Dumaniću za čišćenje i prijenos svetohraništa iz grada u Muzej.³⁾ Bez obzira na to što u dopisu piše da je tabernakul iz XVII. st., nema sumnje da se navedeni dokumenti odnose na spomenik koji se ovdje objavljuje. Očito je posrijedi zabuna u datiranju, to više što se u Muzeju ne nalazi još neko svetohranište na koje bi se mogli odnositi ovi podaci.

Način čuvanja euharistije mijenjao se kroz stoljeća. U ranom srednjem vijeku ona se držala u golubicama koje su visjele iznad oltara. Golubice su bile učvršćene lancima na kojima su krune služile za ravnotežu.⁴⁾ Njihovo postojanje kod nas dokumentirano je u zavjernici kralja Zvonimira prigodom njegove krunidbe 1075. u Solinu.⁵⁾ Toma Arhidakon piše pak da su Omišani

1240. napali Šoltu i u crkvi sv. Stjepana bacili na zemlju euharistiju koja je visjela iznad oltara.⁶⁾

S vremenom se presveti sakrament počinje čuvati u zidnim kamenim nišama, kustodijama, a potkraj srednjega vijeka euharistija prelazi na oltar, u tabernakul.⁷⁾ U vezi s tim izdavani su određeni propisi, a i vizitatori crkava naređuju postavljanje euharistije na oltar.⁸⁾ U Splitu npr. biskup A. Valier naređuje 1579. da se za crkvu sv. Marije de Taurello nabavi lijepo drveno svetohranište i postavi na oltar tako da se sv. sakrament makne iz zida.⁹⁾ Nekadašnje kustodije počinju mijenjati namjenu pa se koriste za držanje relikvija i sv. ulja.¹⁰⁾ To, međutim, ne znači da su sve zidne niše koje nalazimo uz oltare izvorno služile za euharistiju. I o tome imamo primjer iz Splita, gdje apostolski vizitator M. Priuli 1603. naređuje da se u crkvi sv. Frane s lijeve strane oltara napravi udubljenje s drvenim vratašcima i ključem te da se u njemu čuva sv. ulje.¹¹⁾

Primjeri zidnih niša brojni su u dalmatinskim crkvama,¹²⁾ a među njih spadaju i tri umjetnički obrađene iz Splita. Jedna je iz Sv. Duha i ima gotička stilska obilježja.¹³⁾ Druga je, također gotička, nađena u crkvi sv. Ante u tvrđavi Gripe,¹⁴⁾ dok se treća nalazi u Arheološkome muzeju.

Kustodija o kojoj je ovdje riječ ima dimenzije 81x46 cm. Iznad profiliranog podnožja je udubina za euharistiju koju su zatvarala vratašca. Nju pravilno i simetrično obrubljuje lozica isklesana u plitkom reljefu. Iznad su dva vodoravna ukrašena pojasa od kojih gornji završava istaknutim profilom, djelomično oštećenim. Nad njima je ponovno lozica čiji uokvireni pojas tvori šiljati luk. Na njegovim krajevima je po jedna rozeta koja je možda bila i na vrhu luka, koji je oštećen.

Plitko polje unutar luka bilo je možda oslikano simbolima euharistije ili raspelom. Na to upućuju primjeri iz spomenutih crkava sv. Duha i sv. Ante gdje su kaleži s hostijom izrađeni u reljefu.¹⁵⁾ Bojenje kamenih spomenika bilo je uobičajeno od davnina. Tako su npr. u obližnjoj katedrali bili obojeni i pozlaćeni gotički oltari sv. Dujma i Staša.¹⁶⁾ Čak u drugoj polovici XVIII. st., točnije 1768., bratovština sv. Staša plaća nekom majstoru za bojenje svečeva sarkofaga (dipinger la Arca).¹⁷⁾

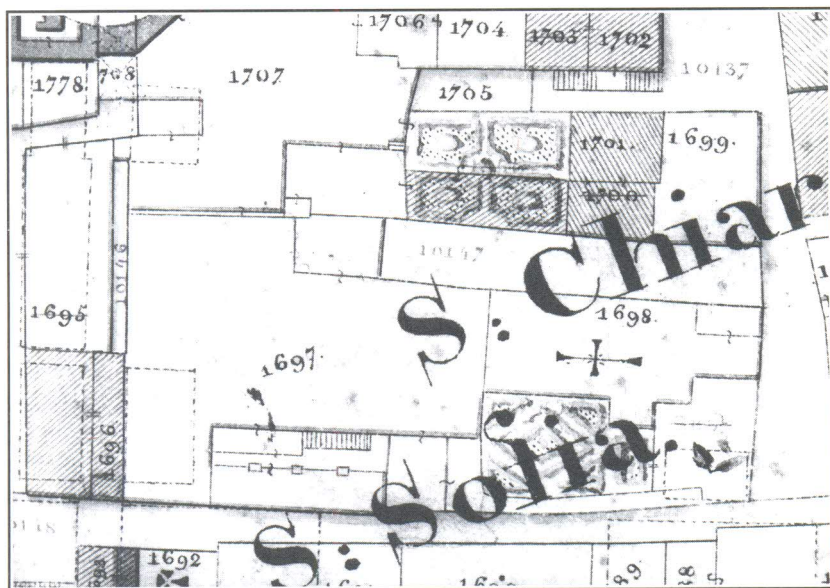
Po stilskim odlikama ovo svetohranište pripada renesansi i može se datirati na kraj XV. stoljeća. Na njemu se još ogleda utjecaj gotike u šiljatom luku, ali njegova izrada, motiv astragala i rozete smještaju ga u renesansu, odnosno ukazuju na spomenuto vremensko određenje. U Splitu se npr. astragali javljaju na Alešijevu oltaru iz 1480. u crkvi sv. Jere na Marjanu¹⁸⁾ i na zidnom svjećnjaku u crkvi na Poljudu iz kraja XV. st.¹⁹⁾ Na isti način postavljene rozete javljaju se na Firentičevoj Sobotinoj grobnici iz 1469. u dominikanskoj crkvi u Trogiru²⁰⁾ i na Firentičevu portalu franjevačke crkve u Hvaru oko 1470.²¹⁾

Iz dopisa citiranoga na početku članka vidi se da je opisana kustodija nađena 1926. prigodom radova na uređenju Gradskog toplog kupatila. Ono

Kamena kustodija iz crkve sv. Andrije de Fenestris. Foto: Ž. Bačić

se nalazilo u Severovoj ulici br. 1,²²⁾ a njegov položaj vidi se na planu grada iz 1948. gdje je označeno brojem 48.²³⁾ Taj prostor Dioklecijanove palače doživljavao je razne preinake što pokazuju ostaci kuća iz doba romanike.²⁴⁾ Istočno od njega razvija se od XV. st. samostan sv. Klare²⁵⁾ dok je nasuprot bila crkva sv. Anastazije (Stošije), koja se spominje već u XII. st.²⁶⁾

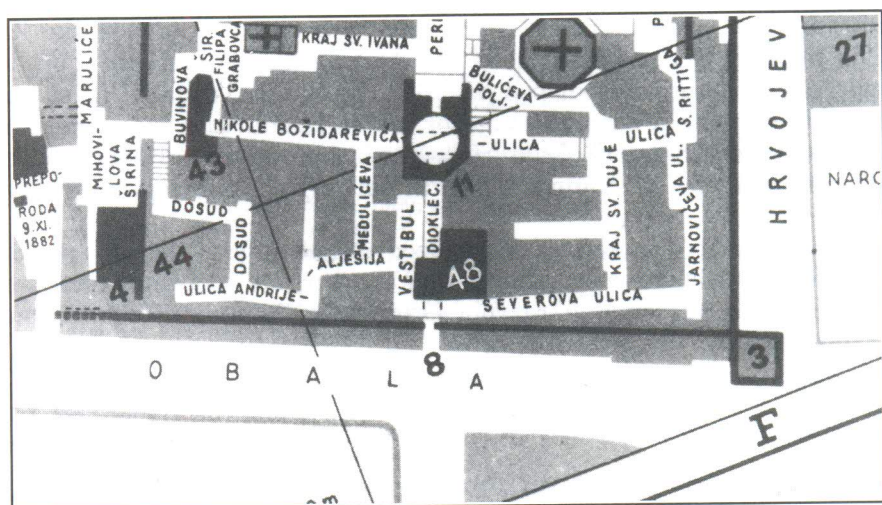

Samostan (br. 1697) i crkva sv. Klare (br. 1698) na katastarskom planu grada iz 1831.
Foto: Ž. Bačić

Otkriće kustodije podrazumijeva postojanje nekog sakralnog objekta pa se nameće pitanje kojoj je crkvi pripadala opisana kamena niša. S obzirom na mjesto nalaza očito je da to ne može biti Sv. Anastazija. Od XIII. st. javlja se na ovom području crkva sv. Andrije *de Fenestris*, nazvana tako po prozorima kriptoportika careve palače,²⁷⁾ koja se kasnije zove samo Sv. Andrija illi Sv. Andrija Apostol. Prostor oko nekadašnjega triklinija Palače navodi se u srednjovjekovnim dokumentima pod nazivom Sdorij (*Sdorium*),²⁸⁾ a uz njega se vežu crkve sv. Marije²⁹⁾ i sv. Nikole.³⁰⁾ I dok se spomen sv. Marije gubi već u XIV. st., dotle se Sv. Nikola javlja u kasnijim izvorima: kao crkva uz samostan sv. Klare,³¹⁾ kao crkva koja je postojala prije doseljenja redovnica sv. Klare,³²⁾ odnosno da je crkva sv. Klare nekoć bila posvećena sv. Nikoli i da je ustupljena za gradnju samostana.³³⁾

Budući da je do preseljenja klarisa kod Sv. Nikole došlo nakon rušenja njihova samostana, koji je bio na zemljištu gdje se od 1424. počeo graditi mletački kaštel,³⁴⁾ i da od tada crkva sv. Nikole postupno prelazi u sklop

samostana,³⁵⁾ očito je da kao nalazište kustodije ostaje crkva sv. Andrije. Stari dodatak njezinu nazivu *de Fenestris* određuje joj položaj uz kriptoportik Palače, biskupske vizitacije tik uz samostan sv. Klare, a otkriće kustodije zapadno od samostana na mjestu Gradskog toplog kupatila.

Položaj Gradskog toplog kupatila (br. 48) na planu grada iz 1948. Foto: Ž. Bačić

Stanje i promjene koje je doživljavala crkva sv. Andrije opisuju biskupske vizitacije. Kada ju je 1578. pohodio nadbiskup Foconije, zabilježeno je da se nalazi kraj samostana klarisa i da ju je potrebno urediti. Iz crkve se moglo ući u sobicu u kojoj je stanovala neka trećoretkinja, vjerojatno u službi redovnica.³⁶⁾ Biskup Valier 1579. za nju kaže da je kraj samostana, koji je tijesan, i da su klarise zatražile odobrenje za dogradnju prostorija za njihove potrebe iznad crkve.³⁷⁾ To je učinjeno, pa vizitator Piruli 1603. spominje da su iznad Sv. Andrije prostorije samostana. On ujedno naređuje da se crkva uredi i da se izvrše neke pregradnje.³⁸⁾ Nadbiskup Dominis bilježi 1604. da se crkvom služe redovnice sv. Klare.³⁹⁾

U Garzadorijevoj vizitaciji iz 1625. navodi se da je dograđena prostorija namijenjena za bolesničku sobu klarisa. Za kapelu sv. Andrije pohoditelj je naredio neka se izvrše određene pregradnje i premjesti oltar.⁴⁰⁾ I nadbiskup Cosmi 1682. govori da se katom iznad Sv. Andrije služe redovnice te da im je Garzadorij ustupio crkvu. One su od Cosmija zatražile da im je dâ za dvoranu za razgovor.⁴¹⁾ Dvije godine kasnije redovnice su ga i službeno zamolile da kapelu dade samostanu za parlatorij, koji nemaju, jer je ona ionako zapuštena i jedva slična na sveto mjesto. Cosmi je 26. VIII. 1684. odobrio tu molbu. Oltar Sv. Andrije bio je, pak, podignut u samostanskoj crkvi.⁴²⁾ U kasnijim vizitacijama crkva, odnosno kapela sv. Andrije se ne spominje pa

je očito da je nakon Cosmijeve odredbe iz 1684. prestala biti javni kulturni objekt i da je postala dio samostanskog sklopa.

Na katastarskom planu Splita iz 1831. crkva sv. Klare sa sakristijom označena je brojem 1698, samostan na dva kata s parlatorijem, velikom tezom i četiri dvorišta ima br. 1697, dok uski kat iznad ulice Grote, tj. prolaza u Dioklecijanovim podrumima nosi br. 1696.⁴³⁾ S obzirom na podatke iz vizitacija može se pretpostaviti da se Sv. Andrija nalazio na čestici br. 1696 premda se parlatorij navodi pod br. 1697. Naime, od kraja XVII. st., kada je crkva pretvorena u sobu za razgovor, pa do izrade katastra, samostan je sigurno pregrađivan pa je i parlatorij mogao biti premješten. Konačni odgovor na pitanje ubikacije Sv. Andrije mogla bi dati arheološka istraživanja ovoga prostora.

Kamena kustodija koja je bila povod ovome napisu za sada je jedini ostatak nekadašnje crkve sv. Andrije *de Fenestris*, ali i doprinos renesansi u Splitu, stilskom razdoblju u razvoju grada koje još uvijek čega na monografsku obradu.⁴⁴⁾

BILJEŠKE

- 1) C. Fisković, Poliptih Blaža Jurjeva u trogirskoj katedrali, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (dalje PPUD) 14, Split, 1962, str. 115, 126-128.
- 2) Arhiv Arheološkog muzeja - Split, 1926, br. 336.
- 3) Isto, 1927, br. 69: priznanica br. 11 od 17. X. 1926.
- 4) L. Katić, Prilog poznavanju crkvenog namještaja u Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI-LIX/1, Split, 1954-1957, str. 244-247.
- 5) Isto, str. 247. M. Ivanišević, Povijesni izvori, Starohrvatski Solin, Split, 1992, str. 51, 84.
- 6) Toma Arhidakon, Kronika, Split, 1977, str. 119: "I konačno ušavši u crkvu po običaju pogana razbiju oltariće, razbacujući relikvije, i vrlo opakom drskošću samu euharistiju presvetog tijela, koja je visjela iznad oltara, zločinačkim rukama uhvativši, bace na zemlju."
- 7) L. Katić, nav. dj. (4), str. 246-247. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1979, str. 223, 370, 554-555.
- 8) L. Katić, nav. dj. (4), str. 247-249.
- 9) A. Duplančić, Nepoznati tlocrt samostana sv. Marije de Taurello u Splitu, Kačić XXV, Split, 1993, str. 477.
- 10) L. Katić, nav. dj. (4), str. 248-250.
- 11) A. Duplančić, Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca, Kulturna baština 16, Split, 1985, str. 46.
- 12) Bilo bi zanimljivo izraditi njihov popis i obraditi stilski razvoj jer se podaci o tim spomenicima nalaze u raznim člancima.
- 13) L. Katić, nav. dj. (4), str. 248-249.
- 14) S. Piplović, Obnovljena crkvice na Gripama, Slobodna Dalmacija, Split, 13. I. 1983, god. XL, br. 11739, str. 6. Isti, Uređenje tvrđave Gripe u Splitu, Vesnik vojnih muzeja 30, Beograd 1984, str. 122. O njoj će Piplović potanje pisati u radu "Crkvice sv. Ante na Gripama u Splitu" u zborniku "Kačić", posvećenom 800. obljetnici sv. Antuna Padovanskoga. Na uzdržavanje crkve sv. Ante odnosi se jedan do sada nepoznati dokument. Ugovorom od 23. IV. 1664. kupio je zapovjednik tvrđave Gripe Orazio Cazzago od Orsole Ermane Lunor zidanu prizemnicu koja se nalazila u istoj tvrđavi. Zbog siromaštva crkve generalni providur G. Contarini odredio je 26. travnja da ta kuća u buduće ne može služiti za stan vojnicima,

- ali da, ako bude iznajmljena, njezini prihodi budu namijenjeni crkvi sv. Ante, i to najmanje za nabavu četiri svijeće od po četiri unče bijelog voska godišnje. Ako bi se iznajmila za veći iznos, upravitelji tvrđave ta su sredstva trebali upotrijebiti za dobrobit crkve. Ako bi se, pak, dala u najam gostioničarima ili opskrbljivačima namirnicama, oni su, osim svijeća, morali plaćati još najmanje jedan real mjesečno za ures crkve. O svemu ovome trebali su brinuti upravitelji tvrđave (Povijesni arhiv - Zadar, spisi gen. prov. G. Contarini (1662-1664), knji. I, list 231.). Čini se da se Contarinijeva odluka nije poštivala jer je nadbiskup Cosmi u svojoj vizitaciji 1682. zapisao da crkvi nedostaje mnogo toga i da će zato morati razgovarati s providurom. Nadbiskupski arhiv - Split (dalje NAS), S, br. 47, str. 26.
- 15) Vidi bilj. 13. Tu je kustodija opisana, ali njezina slika nije objavljena. S. Piplović, Obnovljena..., nav. dj. (14).
  - 16) C. Fisković, Novi nalazi u splitskoj katedrali, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU 2, Zagreb, 1958, str. 82, 99. M. Ivanišević, Liturgijski opisi oltara svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi, PPUD 28, Split, 1989, str. 38, 43, 47-48.
  - 17) Kaptolski arhiv - Split, br. 214, str. 1v.
  - 18) J. Höfler, Die Kunst Dalmatiens vom Mittelalter bis zur Renaissance (800-1520), Graz, 1989, str. 274.
  - 19) C. Fisković, Prilog renesansnom kiparstvu u Splitu, PPUD 25, Split, 1985, str. 99-100.
  - 20) Lj. Karaman, Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVI. vijek, Zagreb, 1933, sl. 38. J. Höfler, nav. dj. (18), str. 267.
  - 21) Lj. Karaman, nav. dj. (20), sl. 73. D. Domančić, Reljef Nikole Firentinca u Hvaru, PPUD 12, Split, 1960, str. 175, sl. 37.
  - 22) B. Radica, Novi Split, Split, 1931, str. 154-155. Adresar Splita 1955, Split (1956), str. 104.
  - 23) Plan Splita i okolice, Split, 1948.
  - 24) C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, Starohrvatska prosvjeta (dalje SHP), III. ser., sv. 2, Zagreb, 1952, str. 135-136, 140, 142, 148, 154, 159, 169, 171.
  - 25) D. Kečkemet, Splitski kaštel, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku IV-V, Dubrovnik, 1956, str. 270. S. Marija od Presvetog Srca (Anka Petričević), Samostan svete Klare u Splitu 1308-1978, Split, 1979, str. 18. Od kamenih spomenika koji su nađeni prigodom istraživanja nekadašnje crkve objavljeni su sarkofag nadbiskupa Ivana te nadgrobnne ploče Klementa Gentilonija i Nikole Cambija. B. Gabričević, Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXII/1960, Split, 1967, str. 87-101. Isti, Ratnik iz Filotrana, Kulturna baština 15, Split, 1984, str. 71-74; tu je objavljen i tlocrt pločnika crkve. C. Fisković, Baština starih hrvatskih pisaca, Split, 1978, str. 134, sl. 2. Tekstovi natpisa na nadgrobnim pločama objavljeni su u F. Bulić, Iscrizioni d'epoca veneta, Bullettino di archeologia e storia dalmata XXI, Spalato, 1898, str. 172-176.
  - 26) U. Krizomali, Crkvice sv. Anastazije u Splitu, Kulturna baština 11-12, Split, 1981, str. 64-68. M. Marasović-Alujević, Hagionimi srednjovjekovnog Splita, SHP, III. ser., sv. 15, Split, 1985, str. 271. P. Petrić, Sakralna topografija u staroj gradskoj jezgri, Kulturna baština 19, Split, 1989, str. 276.
  - 27) M. Marasović-Alujević, nav. dj. (26), str. 271-272. F. Buškariol, Marginalija uz crkvu svetog Andrije u Splitu, Kulturna baština 17, Split, 1987, str. 38-39. P. Petrić, nav. dj. (26), str. 276.
  - 28) L. Katić, Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine, SHP, III. ser., sv. 5, Zagreb, 1956, str. 137-138. V. Rismondo, Registar notara Nikolela iz Agubija, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 5, Split, 1965, str. 61. P. Petrić, nav. dj. (26), str. 176.
  - 29) G. Novak, Povijest Splita I, Split, 1957, str. 525. M. Marasović-Alujević, nav. dj. (26), str. 286. P. Petrić, nav. dj. (26), str. 275.
  - 30) G. Novak, nav. dj. (29), str. 524. Isti, Kada je osnovana bratovština sv. Nikole u Splitu?, SHP, NS I, sv. 1-2, Zagreb-Knin, 1927, str. 89. M. Marasović-Alujević, nav. dj. (26), str. 292. P. Petrić, nav. dj. (26), str. 275.
  - 31) G. Novak, Kada ..., nav. dj. (30), str. 89.

- 32) NAS, S, br. 15, str. 8r.
- 33) Arheološki muzej - Split, arhivska zbirka, Baradin prijepis rukopisa "*Salonitana et Spalaten-sia, Varia IV*", str. 47, 49: "S. Chiara. Anticamente dedicata à S. Nicolò; ... Fù consegnata questa chiesa per eriggervi un chiostro di monache franciscane l'anno ..." - godina nije napisana. Izvornik se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a sastavljen je oko 1720.
- 34) D. Kečkemet, nav. dj. (25), str. 269-270.
- 35) S. Marija od Presvetog Srca, nav. dj. (25), str. 22. O crkvama na ovom prostoru i njihovoj vezi sa samostanom sv. Klare vidi također P. Petrić, Splitski kaštel i novi prilozi topografiji samostana svete Klare u Splitu, u tisku.
- 36) Arhiv HAZU - Zagreb, sign. II. d 81, str. 6. Iz vizitacijâ ćemo navoditi samo najosnovnije što je potrebno za praćenje sudbine crkve.
- 37) Vatikanski arhiv, S. Congr. Concilii, Visit. ap. 57, str. 27v, 39. S. Marija od Presvetog Srca, nav. dj. (25), str. 22.
- 38) Vatikanski arhiv, Miscellanea, Arm. VII, No 100, str. 176r-v.
- 39) Vidi bilj. 32.
- 40) Propagandin arhiv - Rim, Visite e collegi, vol. 2, str. 847-848.
- 41) NAS, S, br. 47, str. 24. G. Novak pogrešno piše da je crkva već 1625. pretvorena u parlatorij. Povijest Splita II, Split, 1961, str. 462.
- 42) NAS, S, br. 47, str. 29v-30r.
- 43) Povijesni arhiv - Split, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, protokol zgrada: 1696 - Un piano appartenente al monastero di S:a Chiara sopraposto alla strada Grote, 1697 - Monastero a due piani con parlatorio, tezzone e quattro corti, 1698 - Chiesa sotto il titolo di S.a Chiara con sagrestia. Sve tri čestice prodale su klarise 1900. splitskoj Općini. (S. Marija od Presvetog srca, nav. dj. (25), str. 31.) Duga prizemnica u vlasništvu države (br. 1695) bila je ženska škola. Njezin sjeverni dio, koji na planu nije iscrtan, srušen je u drugoj polovici XIX. st. (Usporedi planove iz 1847. i 1852. u D. Kečkemet, Vicko Andrić, Split, 1993, sl. 53, tab. II.) Tlocrti podrumskih prostorija Palače označeni su crtkano.
- 44) Usporedi D. Kečkemet, Renesansna klesarsko-kiparska djela u Splitu, PPUD 7, Split, 1953, str. 59-82. C. Fisković, Umjetnički obrt XV.-XVI. stoljeća u Splitu, Zbornik Marka Marulića, Zagreb, 1950, str. 127-164. Isti, Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug, Čakavska rič 1, Split, 1972, str. 45-94.

Arsen Duplančić

LA CUSTODIA DI PIETRA DELLA CHIESA DI SANT'ANDREA
"DE FENESTRIS" A SPALATO

Riassunto

Nell'articolo viene sottoposta all'esame la custodia di pietra tuttora conservata nel Museo archeologico di Spalato. In base alla documentazione conservata la custodia risulta essere originaria della chiesa di Sant'Andrea "de fenestris". Grazie alle visitazioni vescovili fu possibile stabilire la posizione approssimativa della chiesa: risulta essere situata infatti lungo la facciata meridionale del Palazzo di Diocleziano, ad occidente dell'antico convento di S. Chiara. Secondo le sue caratteristiche di stile la custodia va attribuita all'epoca di Rinascimento con evidente influenza dell'arte gotica, espressa nell'arco a sesto acuto. Come tale, la custodia è databile alla fine del XV secolo.

Preveo: Ivo Donadini